

Om studiet af vore danske voldsteder

AF

VILH. LA COUR

I 1949 offentliggjorde dr. Vilh. Lorenzen i »Fortid og Nutid«¹ en lille afhandling, »Vore middelalderlige Voldsteder«, der havde præg af en programartikel. Intet under. Det fuldt videnskabelige studium af disse mindesmærker var netop ved at komme i gang, og det var Lorenzens brændende ønske at være med blandt pionererne. På en måde fik han også sit ønske opfyldt; men han hæmmedes ved, at han ikke kom til at deltage i arbejdet ude i marken, enten dette nu omfattede opmålinger eller gravninger, og han fik kun perifert gjort sig bekendt med sideløbende undersøgelser i udlandet, som havde betydning for opfattelsen af vore hjemlige anlægstyper. Hvad han i årenes løb fik samlet en del materiale til var hovedsagelig den historiske side af problemerne. I den henseende havde hans disputats i 1921, »Studier i dansk Herregaardsarkitektur i 16. og 17. Aarh.«, givet ham frugtbare impulser, selv om de stort set begrænsede hans studiefelt til det opgivne tidsrums bygninger og jordvirker. Den mængde af voldsteder, som ikke omtaltes i skrevne kilder, og hvor arkæologien derfor måtte være eneste vejleder, kom sjældent med i hans redegørelser og opfattedes i hvert fald af ham uden forsøg på opbygningen af en relativt sikker typologi.

Fra første færd havde man hos os som andetsteds af gode grunde behandlet disse monumenter både ud fra et arkæologisk og ud fra et historisk synspunkt. Et samspil mellem de to nævnte

¹ Anf. st., s. 1-7.

discipliner var nødvendigt; men den videnskabeligt arbejdende arkæologi lå endnu i sit svøb, og den for os så selvfølgelig kildevurdering var endnu ikke blevet eneherkende. Man levede i romantikkens tidsalder, så poesi og fantasi blev ikke narret for deres skålpund, når studiets resultater publiceredes.

Alt længst i Stov og Grus sank Borgen hen;
men af Ruinerne, som stod tilbage,
saa huldt Kjærminden hæved sig igjen
i Farveskjæret af de svundne Dage.

Det var *Vedel Simonsen's* ord i tilegnelsen af »Borgruiner« (1813) til Frederik VI. Naturligvis måtte under disse omstændigheder den historiske side af sagen blive det overvejende element i hans borgværk. I en afhandling om Gurre og Hjortholm¹, hvor sagnene om Tovelille var hovedemnet, fyldte den historiske redegørelse for de to borge ca. 54 sider, den arkæologiske kun halvt så meget. Bedre balance fandtes dog i andre af tidens publikationer. Både i apoteker *Burman Beckers* »Efterretninger om de gamle Borge i Danmark og Hertugdømmerne« (1830–32) og i pastor *Carl Hansens* »Danske Ridderborge« (1832) spillede beskrivelsen af mindesmærkerne en væsentligere rolle. Men endog hvor omfattende gravninger havde fundet sted, så der virkelig forelå et arkæologisk materiale at arbejde med, var det den historiske fremstilling, som dominerede. Det gælder 1840 den unge *Kall Rasmussens* »Efterretninger om Gurre Slot i Siælland«², hvor forstråd Biørnsens gravninger, begyndt i 1832, fik en meget sparsom plads tildelt, og det gælder 1851 geheimearkivar *Wege-ners* »Om Udgravningen af Asserbo og Søborgs Ruiner«³, hvor Frederik VII's gravninger måtte nøjes med 28 sider, medens den historiske indledning fyldte 78. Forholdet kunde ikke være noget andet: den historiske disciplin var gammel i gårde, og i sammenligning med den var den arkæologiske kun for en parvenu at regne.

¹ Antiq. Tidskr. 1846–48, s. 261–341.

² Hist. Tidsskr. 1. r. I, s. 467–87.

³ Ann. f. nord. Oldk. og Hist. 1851, s. 215.

Alligevel forelå der allerede i det 18. årh. en række til dels værdifulde beskrivelser af voldsteder, medtagende rub og stub, hvad man af den art havde lokal viden om ude i sognene. Det var de *mange indberetninger* fra sognepræster og andre, hvorpå *Pontoppidan* og *Hoffmann* byggede meddelelserne i »Danske Atlas«. Efter nedsættelsen af Oldsagskommissionen (1807) modtog denne flere »Promemorier«, hvori voldsteder var emnet, og et udgivet værk af læreren *Rasmus Henrik Kruse*: »Nørre-Jyllands Mærkværdigheder« (1841) indeholdt — sammen med adskilligt andet — en række beskrivelser, grundplaner og situationstegninger af jydsk borganlæg, som den dag i dag giver os brugbare vink. I hele denne trykte og utrykte litteratur var det monumentet selv, der udgjorde hovedsagen. At historie og sagn, knyttede til de enkelte anlæg, ikke blev forbigået, er en selvfølge; men det var dog fortrinsvis de enkelte lokaliteters »antikvariske« interesse, der var indberetningernes og beskrivelsernes emne. Endnu gav man sig imidlertid kun i yderst få tilfælde af med omhyggelige opmålinger — som f. eks. af Gurre og Søborg. Man nøjedes med at tegne et kroki af voldstedet, afskridtede det eller tog enkelte hovedmål, og en virkelighedstro opfattelse af, hvad der indtil da var levnet, får vi derfor kun undtagelsesvis.

Da Nationalmuseet (for at bruge det nuværende navn) i 1873 satte systematiske *herredsundersøgelser* i gang, var det denne linie, der blev videreført, hvad voldstederne angik. Indberetningerne var så at sige rent antikvariske. Man tilsigtede alene en registrering med gennemgående meget kortfattede beskrivelser af hvert enkelt monument, og de ledsagende opmålinger adskilte sig ikke stort fra den foregående tids. Ud over en primitiv måling nåede man ikke. Tilsammen danner alligevel dette materiale et anseeligt corpus monumentorum; men dets væsentligste betydning beror på, at det har sat eftertiden på en lang række spor — har vist os, hvad der for henved hundrede år siden var bevaret, og hvor allerede den gang voldsteder, som nu er totalt udslettede, endnu var kendelige i terrænet.

Derfor blev herredsundersøgelserne udgangspunktet for den systematiske undersøgelse af samtlige landets borganlæg, som

Nationalmuseet satte i værk omkring sidste århundredskifte under ledelse af *P. Hauberg*. Opgaven var blevet at samle materiale til et fuldstændigt dansk voldstedsværk; men kun Sjælland, Låland-Falster og to nørrejydske amter nåede at blive gennemløjede, inden arbejdet standsedes. Værket kom derfor aldrig ud. Havde det set lyset for henved 40 år siden, vilde det på ingen måde have tilfredsstillet nutidens krav.

Det skyldtes ikke, at Hauberg nøjedes med løse krokier eller opmålinger, som man havde gjort det i 1870'erne og 1880'erne. Han lagde tværtimod vægt på den nøjagtigst mulige måling, benyttede andre tekniske midler end forgængerne, fotograferede — ikke altid lige godt — anlæggene og gjorde i beskeden grad brug af nivellement. Men opmålingsresultatet led af en væsentlig mangel: alle skråninger anskueliggjordes på plantegningen ved den traditionelle »bjergsignatur«, som i følge sin hele karakter gav en subjektiv opfattelse af anlæggets enkeltheder frit spillerum, og som navnlig umuliggjorde en nogenlunde rigtig gengivelse af næsten udviskede partier. Ikke sjældent lod Hauberg sig derfor — navnlig i de første år — forlede til at tegne en rekonstruktion af anlæggets grundplan i stedet for en nøgtern gengivelse af dets daværende tilstand. Og alligevel opnåedes i flere henseender værdifuldt resultat. Slet og ret den omstændighed, at det enkelte sted ikke var genstand for et flygtigt besøg, men at han og hans medhjælper ofte måtte opholde sig dagevis på det, inden arbejdet afsluttedes, skabte en fortrolighed med dets detaljer, som kom den skrevne beretning til gode.

Efterhånden var tillige enkelte betydningsfulde gravninger blevet udført, f. eks. på Vordingborg, Hammershus og Lilleborg, de to sidstnævnte steder ligeledes under Haubergs ledelse. Og disse gravninger blev fortsat i de følgende årtier, da arkitekt *C. M. Smidt* var museets drivende kraft på dette specielle felt. Han afsluttede gravningerne på Gurre og Søborg, på Vordingborg og Kalø, medens andre overtog undersøgelsen af Hjortholm, Boringholm, Halkær, Hindsgavl, Absalons borg i København, Rugtved og flere andre borganlæg. Men det var spredt fægtning. Hver enkelt gravning havde sin forudsætning og sit

mål i sig selv. Den var ikke et led i et planlagt stort hele. Og hovedopgaven opfattedes hvert enkelt sted som den at få de bevarede bygningsrester klarlagt, medens forsøg på at nå til en forståelse af jordvirkerne oftest kom i anden eller tredje række. Bygning og jordvirke udgør imidlertid overalt en enhed. Det ene kan ikke forstås uden et tilsvarende nøje kendskab til det andet. Navnlig kan man ikke uden indgående viden om dette samspil nå til opstillingen af en tilfredsstillende typologi. Den samlede planløsnings afgørende betydning fandt sit mest overbevisende udtryk i *Poul Nørlunds* behandling af Trælleborg efter hans gravninger her i 1934–42¹, i *C. G. Schultz'* kortfattede redegørelse for gravningerne på Agersborg i 1945–51² og i *Olaf Olsens* lille hefte om Fyrkat-gravningerne 1950–58³. Ingen vilde have forstået disse anlæg uden at lægge samme vægt på jordvirke og hustomter.

Men rækken af større og mindre kongelige anlæg kom dog først til at stå i det rette lys, når der også blev taget hensyn til stedernes almene historie. I Smidts mange afhandlinger som i de øvrige fremkomne publikationer kombineredes derfor den grundlæggende arkæologiske forskning med historiske tilbagemæk. Tiden havde imidlertid byttet rollerne om siden romantikkens dage. Nu var det arkæologien, som dominerede på historiens bekostning. I intet tilfælde fandt en dybtgående historisk undersøgelse sted jævnsides med den arkæologiske. Man fastslog kun de historiske hovedtræk og ofrede detailstudiet på det materiale, som spaden havde bragt for dagens lys. Sådan formede i store træk studiet sig indtil det øjeblik, da Nationalmuseet omkr. 1950 atter tog den tanke op, at få et samlet voldstedsværk publiceret med redegørelser for alle danske borganlæg fra oldtid og middelalder.

Da museet overdrog dette arbejde til *Hans Stiesdal* og mig, stilledes vi over for spørgsmålet, hvorledes styrkeforholdet mellem det arkæologiske og det historiske materiale skulde fordeles

¹ Nord. Fortidsm. 4. r. I (1948).

² Fra Nationalmuseets Arbejdsmark 1949, s. 91–108.

³ Nationalmuseets blå Boger (1959).

i det kommende værk. Stiesdal havde ansvaret for det tekniske arbejde ved opmåling og fotografering i marken, jeg for eventuelle prøvegravninger og for bearbejdelsen af både det arkæologiske og det historiske stof. Til syvende og sidst måtte det derfor blive mig, som fik ansvaret for den førnævnte fordeling; men selvfølgelig konfererede vi indbyrdes om dens løsning og så til en begyndelse ret forskelligt på sagen. Vilde, fremhævede Stiesdal, omfattende historiske undersøgelser have naturligt hjemme i en museal publikation, hvor monumentet dog afgjort måtte være hovedsagen? Jeg var af den opfattelse, at hvad der var tilgængeligt i værker som f. eks. *Trap* eller »*Danske Slotte og Herregårde*», punkt for punkt måtte kontrolleres, hvilket i virkeligheden forudsatte, at hele det diplomatariske materiale blev taget op til ny behandling. Derved vilde ikke alene eventuelle fejl i tidligere fremstillinger kunne rettes, men højst sandsynligt vilde man — f. eks. vedrørende dateringer — kunne nå til resultater, som direkte eller indirekte vilde have betydning for opfattelsen af det arkæologiske materiale. Måske byggede jeg mere på et skøn, en ubestemt formodning, end på egentlig viden; men i hvert fald godtgjorde udarbejdelsen af første bind, *Tisted amts voldsteder* (1957), at mit skøn viste sig begrundet, hvilket vil træde endnu tydeligere frem i det kommende bind, *Hjørring amts voldsteder*, og i det næstfølgende, *Frederiksborg amts voldsteder*, utvivlsomt vil komme til at ligge helt klart. Det arkæologiske og det historiske stof er blevet sidestillede som lige betydningsfulde led i værket, og den plads, de hver for sig indtager, afhænger udelukkende af omfanget af det materiale, der har stået til rådighed. Jeg skal fra forarbejdet til det frederiksborgske amtsbind fremdrage tre eksempler på denne dobbelte — arkæologisk-historiske — behandlings betydning for problemernes løsning.

Oppe i Grønholt sogn (Lyng-Kronborg herred) ligger et voldsted, navnløst, bestående kun af en lille firsidet, kunstigt opført bank, omgivet af en grav. Banken blev i 1851 hensynsløst gennemgravet på Frederik VII's ordre, uden at der gjordes

nogetsomhelst notat vedrørende dens opbygning, hvad man på det tidspunkt ikke tillagde nogen vægt. Hverken murrester eller løsfund kom for en dag. Anlægget opmålt i 1884 af Vilh. Boye og E. Rondahl, i 1900 af P. Hauberg, og en retablering af banken fandt sted i 1936-39 under tilsyn af Hugo Matthiessen. Ved denne lejlighed oprensedes tillige gravene, hvorved enkelte fund kom for dagen, men intet, der kunde tjene til datering af anlægget.

En tidsfæstelse mente man imidlertid at kunne basere på to kongebreve af henholdsvis 22. oktbr. 1194¹ og 31. marts 1196², daterede Grønolt, Grunolt. Ud fra dem måtte man »antage, at borgen eksisterede allerede dengang«³. Voldstedet opfattedes herefter som et kongeligt anlæg fra sidste halvdel af det 12. årh.

Dateringen var dog egnet til at vække tvivl, i første række af *arkæologiske* årsager. Den anvendte motte-type var nemlig identisk med den type af »herremands-motter«, der sandsynligvis først blev gængs hos os i sidste halvdel af det 13. og første halvdel af det 14. årh. Var dateringen rigtig, måtte typen altså have været benyttet længe forud i enkelte kongelige anlæg, inden den — hundrede til halvandet hundrede år senere — »genspejledes« i adskillige af landets adelsanlæg⁴. På forhånd kunde denne mulighed ikke afvises — der findes faktisk kongelige motter, som må høre endog det 12. århundredes første halvdel til; men endnu var man ikke klar over den typologiske forskel mellem disse ældre motter og de langt yngre, en forskel, som gør betegnelsen »genspejling« for de yngres vedkommende mindre heldig.

Da Frederiksborg-bindet af Danske voldsteder forberedtes, og det samlede middelalderlige diplomstof, der angår Grønolt, blev gennemgået, viste det sig, at den gængse datering heller ikke i *historisk* forstand havde noget grundlag at hvile på. Grøn-

¹ Thorkelin Dipl. A-M., I, s. 67. Om brevet se *P. F. Suhm*: Hist. af Danm. VIII (1806), s. 323 f. Iflg. velvillig meddelelse af magister *Skyum-Nielsen* må brevet anses for ægte.

² SRD. VII, s. 323.

³ *Trap*: Danmark. I. 1 (1958), s. 126. Sml. Frederiksborg Amts hist. Arb. 1951, s. 17 (*Vilh. la Cour*).

⁴ Danske Voldsteder. Tisted Amt (1957), s. 17 (*Vilh. la Cour*).

holt var i sidste halvdel af det 12. årh. slet ikke i kongelig besiddelse. Et af årene mellem 1158 og 1160 havde kong Valdemar tilskødet Esrum kloster (det senere forsvundne) Stenholt, og iflg. skødebrevet gik Stenholtgodsets østgrænse *«vsque ad viam, que circuit Grønholt versus orientem»*¹. Grønholt var på de to kongebrevs tid klostergods. At brevene var udstedte i Grønholt — hvilket jo i sig selv ikke sagde, at udstedelsen havde fundet sted på nogen borg — måtte bero på, at de kun drejede sig om rettigheder, som kongen tilstod klosteret, eller som skyldtes dettes egenskab af moderkloster for det slesvigske Guldholmkloster.

Imidlertid må Grønholt på et senere tidspunkt ved salg eller mageskifte være gået fra klosteret over på adelshænder. Vi veed ikke, hvornår eller hvordan det er sket; men et brev fra 1211, hvori Anders Sunesøn stadfæster klosterets besiddelser, nævner — i modsætning til tidligere breve — ikke Grønholt blandt disse². Og derefter møder vi på ny først navnet i et brev af 29. juni 1387, da rigshofmester Anders Jacobson Lunge ved arveskiftet efter sin fader, rigsråd Jacob Olufson Lunge, får sig udlagt godset i Grønholt med undtagelse af to gårde, der tilfalder hans broder Ove³. Grønholt må altså senest i sidste halvdel af det 14. årh. være overgået til adelen — måske allerede lang tid før. Den 24. juni 1423 overlader derpå Anders Lunge alt sit gods norden for Værebros, blandt det Grønholt, til sin hustru, Elne Evertsdatter Moltke, og ved denne lejlighed nævnes specielt »Tulstrup med møllen»⁴. Fra da af kan vi i store træk følge ejerskifterne, og hver gang anføres i forbindelse hermed »Tulstrupgård og Tulstrup mølle i Grønholt»⁵ eller »Tulstrup og Tulstrup mølle»⁶.

De bevarede diplomer siger os ikke, hvem den tidligste ejer

¹ Cod. Esrom. nr. 90.

² Dipl. Dan. 1. r. V, nr. 5.

³ Rep. I, nr. 3590.

⁴ Rep. I, nr. 6029.

⁵ Rep. II, nr. 599.

⁶ Rep. II, nr. 1174.

af Tulstrupgård har været. Forud for Lungerne kan andre adelige have ejet den. Dens navn tyder på, at den har været en udflyttet væbnergård fra den senere nedlagte landsby Tulstrup, nærmere kan vi ikke komme spørgsmålet. Men så meget synes sikkert, at der inden for Grønholt sogn ikke har eksisteret nogen anden adelig gård end Tulstrupgård, og at voldstedet, liggende i Tulstrup hegn ved skellet ind til Gammel Grønholt vang, må være denne gårds tomt. Der har i middelalderen været rigeligt med spredte holt i egnen, mellem hvilke, foruden Grønholt selv, forsvundne landsbyer som Lønholt, Tulstrup, Fjælholt, Fløjterup og Sunspjelholt har ligget. Hvor de skal søges, veed vi kun for Lønholts vedkommende, idet dens markbog fra 1682 oplyser os derom. Tulstrup har derimod intet spor sat, hverken i Lønholts eller Grønholts markbøger. Den må være forsvundet længe før matrikuleringen af 1682. Om den minder dog stadig hegnets navn, og vi må nøjes med den formodning, at landsbyen har ligget i nærheden af eller inden for dette hegns nuværende areal.

En befæstet adelig sædegård fra tiden omkr. 1300 vil fuldt ud svare til den relativt sene mottetype, voldstedet viser os. En kombineret arkæologisk-historisk undersøgelse har altså dels godtgjort, at opfattelsen af anlægget som kongeligt og stammende fra den 12. århundredes slutning ikke holder stik, dels sandsynliggjort, at det er et adelsanlæg fra det 14. årh., og dels har den givet det hidtil navnløse voldsted et navn, hentet fra diplomerne.

Mit andet eksempel henter jeg fra Horns herred. Her ligger voldstedet *Kindholm* i Kyndby sogn ca. 100 m vest for kirken. En omhyggelig opmåling, foretaget i 1852 af arkitekturmaleren Chr. Olavius Zeuthen, da anlægget var langt mindre ødelagt end nu, viser en særdeles regelret borggårdstomt, bestående af en lav, firsidet banke, der i øst, syd og vest omgives af en grav, medens den i nord umærkeligt glider over i ladegårdstomten, hvor kun enkelte stenrækker markerer de forsvundne bygninger. Inde på banken ses fundamentet til et rektangulært stenhus,

placeret ved sydgraven. En ny opmåling blev foretaget i 1903 af P. Hauberg og forfatteren af nærværende afhandling, men da var adskilligt mere odelagt, end tilfældet havde været i 1852, først og fremmest østgraven.

Der kan ikke herske ringeste tvivl om, at vi ved Kindholm står over for en herregårdsplads fra den afsluttende middelalder. De retvinklede grave, den retliniede hovedakse, som strækker sig fra midtpunktet på stenhusets langside, følgende borggårdens midterlinie og fortsættende nordover til ladegården, som vel ligeledes har været aksefast placeret i forhold til borggården, endvidere gravenes pyntelige stenkantning og endelig borggårdens udækkede nordside, som har gjort ethvert virkeligt forsvar illusorisk — alt dette viser en oprindelig på alle fire sider »indgravet« senmiddelalderlig herregård, som ved nordgravens opfyldning på et eller andet tidspunkt i første halvdel af det 16. årh. har fået præg af den begyndende renæssance. Så langt kan den arkæologiske betragtning føre os. Takket være det bevarede diplomstof kan vi imidlertid ledes til en sikrere datering.

Almindeligvis er man gået ud fra, at den sjællandske småadelsæt Krag har været ejer af Kindholm, siden væbneren Jens Nielsson Krag den 1. maj 1364 skriver sig »de Kyndby«¹. Forholdet er dog det, at der i det middelalderlige Kyndby har ligget to væbnergårde, af hvilke den ene ejedes af ætten Krag, den anden af ætten Grubbe. De må antages at have været som store bøndergårde, vel de største i landsbyen, og der foreligger ingen grund til at forestille sig nogen af dem som befæstet. De to ætter optræder som samtidige — Grubbeætten møder vi første gang i et brev af 4. juni 1382² — og ingen af dem synes at tælle noget medlem, der ud fra sin sociale position med rimelighed kan tænkes at have siddet inde med Kindholm.

Men i Kragætten sker dette, at Elne Albertsdatter Krag ved sit ægteskab ca. 1470 bringer Kraggården til sin mand Jep Jensøn af den æt, der i det følgende århundrede kalder sig Ravensberg. Jens Jepson har været af en helt anden stobning end går-

¹ Rep. I, nr. 2724.

² Rep. I nr. 3358.

dens tidligere, beskedne ejere. Han har været hovedsmand på Haraldsborg ved Roskilde, hvor han første gang nævnes 5. marts 1449¹, og hvor han sidder i det mindste en halv snes år², derefter bliver han hovedsmand på Ravnsborg, hvor han har lenet indtil 1480³. Han har i alle disse år været sysselsat med offentlige gøremål og nævnes ikke som ejer af eget jordegods, før han ved sit ægteskab med Elne overtager Kraggården i Kyndby. Han går nu temmelig håndfast, til dels uretmæssigt frem for at øge dens jordtilliggende og rager af den grund hurtigt i trætte med manden på det nærliggende Svanholm, Peder Bille. Deres mellemværende kommer til behandling på herredstinget den 20. april 1475⁴, og ved den lejlighed nævnes både Grubbe-gårdens daværende ejer, Ingemar Grubbe, og Per Jenssøn, »skriver i Kindholm«. Det er første gang, dette navn forekommer, og af gammel vane skriver Jep Jenssøn sig endnu året efter »i Kyndby«⁵, men siden møder vi altid kun gårdnavnet »Kyndbyholm«, »Kynneholm« eller »Kyndholm«.

Det kan næppe opfattes på anden måde, end at det er Jep Jenssøn, som efter sit ægteskab med fru Elne har opgivet den gamle væbnergård inde i landsbyen og har flyttet den ud til en egnet plads i byens umiddelbare nærhed, hvor Kindholm da er blevet opført og indgravet.

Som nævnt må dette oprindelige anlæg være blevet underkastet visse ændringer i første halvdel af det 16. årh. Også disse kan dateres nogenlunde sikkert. Fra Jep Jenssøns død, rimeligvis ved sommertid 1480⁶, kender vi i hovedtrækkene gårdens historie, til den sank i grus under grevefejden 1533. Den ejedes da af Claus Erikson Ravensberg (Slippeslot), der opholdt sig på Nakkebølle, som han havde fået med sin hustru Susanne Eilersdatter Bølle; men Kindholm var stadig hans, og på hans grav-

¹ Rep. I, nr. 7858.

² Rep. II, nr. *887.

³ Rep. II, nr. 4626.

⁴ Rep. II, nr. 3605-06.

⁵ Rep. II, nr. 3899.

⁶ Rep. II, nr. 4626 (hvor han 29. maj nævnes sidste gang).

sten i Åstrup kirke kaldes han »Claues Ericksend til Kinholm«¹. Måske er det ham, der har ladet tomten regulere og stenhuset genopbygge, måske er det først sket efter hans død, da hans dattermand, Anders Pederson Galt, sad som gårdens ejer.

Man kan med nogen ret sige, at disse to eksempler på resultatet af en kombineret arkæologisk-historisk undersøgelse vedrører detaljer, som kun har lokalhistorisk interesse. Mit tredje eksempel er imidlertid af anden art og kræver en bredere redegørelse. Det åbner — hvis min opfattelse er rigtig — perspektiver, som ikke hidtil har fanget opmærksomheden, men som har betydning for almindelig dansk historie i årtierne forud for Valdemarerne.

Det viste sig, da arkitekt C. M. Smidt gravede på *Søborg*, at det ældste bygværk på denne plads rummede spørgsmål af almen karakter til belysning af vor tidligste borgbygningsperiode. Man har hidtil anset Valdemarernes epoke som den, hvori dansk borgbyggeri tog sin begyndelse, idet der forud for midten af det 12. årh. kun syntes at have eksisteret enkelte motteanlæg af virkelig gammel type og to sjællandske stentårne, der måtte høre 1. halvdel af det nævnte århundrede til, men som ikke lod sig naturligt indføje i rækken af de øvrige danske borgtyper. Studiet var derfor umagen værd. Det mødte imidlertid betydelige vanskeligheder, dels fordi to tårne jo er et meget spinkelt grundlag at skulle gå ud fra, dels fordi der ikke om dem forelå nogen som helst historiske efterretninger.

Det hørte med til de betydningsfulde resultater af Smidts årelange gravninger på *Søborg*, at fundamentet til et anseeligt tårn, ældre end erkebiskop Eskils palatium, blev afdækket. Medens Smidt satte Eskil-anlægget til 1150'erne, fandt han det utvivlsomt, at tårnet måtte være en god snes år ældre »og meget vel kan tænkes at gaa tilbage til 1120'erne«².

Naturligt meldte sig da det spørgsmål, hvem der kunde have bygget tårnet. I den forbindelse henviste han til Roskilde-

¹ Chr. Axel Jensen: Danske adelige Gravsten I (1951), s. 205.

² Fra Nationalmuseets Arbejdsmark 1930, s. 15 f.

kronikens bemærkning om Eskils forgænger på Roskilde bispestol, biskop Peder (1124–34), at han »smykkede (*ornavit*) bispestolens gårde med bygninger både af træ og sten«¹; men Smidt tilføjede dog: »Vi ved intet om, hvorvidt Søborg oprindelig har tilhørt Bispegodset og tør derfor ikke henvise til Bisp Peder som Taarnets mulige Bygherre«. I sig selv tyder Roskildekronikens ord jo heller ikke på, at han har givet sig af med ligefremt borgbyggeri, hvad opførelse af tårnet vel måtte forudsætte, og endvidere er der intet, som sandsynliggør, at Roskildestolen har siddet inde med jordegods på netop dette sted. Man kan sige tværtimod. Da kong Valdemar i 1161 tog Søborg fra erkebiskop Eskil, var borgen i erkebispens personlige eje. Det fremgår ikke alene af Saksens beretning om denne begivenhed, men ydermere deraf, af Roskildestolen hverken da eller siden gav udtryk for noget som helst krænkelse af retskrav ved kongens erobring af borgen. Endelig vilde det være meget usandsynligt, at Eskil i 1150'erne som erkebiskop i Lund (indviet dertil i 1139) skulde have bygget Søborg på Roskildestolens grund. Det måtte forudsætte, at han i forvejen havde skaffet sig ejerret til stedet, så det ikke længere var bispegods; men heller ikke om en sådan transaktion, der dog nok vilde have været noteret, foreligger der den fjerneste antydning, og vi tør derfor lade den mulighed ude af betragtning at en Roskildebisp har været tårnets bygherre. På den anden side må man spørge, hvorledes Eskil da kan være kommet i besiddelse af holmen med tårnet?

Blandt det sjællandske kongelev nævnes i Valdemars jordebog »*Syoburgh cum attinentiis suis quod datum est pro Ryngstath*«². På et eller andet tidspunkt er Søborg altså af kongen givet i mageskifte for Ringsted, men hvornår?

Der kan til spørgsmålet kun svares, at det sikkert må være sket inden det tidspunkt, da kongen skænkede jordegods bort på Ringstedegnen, hvor han hverken synes at have siddet inde med patrimonium eller kongelev. I 1135 foretager han dotationer her, og forudsætningen for disse var åbenbart følgende:

¹ Script. min. I, s. 26.

² Aakjærs udg. I, s. 27.

I 1134 havde Erik Emune opnået kongehylding efter sejr-
rigt at have endt en treårskrig, som havde kostet hans mod-
standere, farbroderen kong Niels og fætteren Magnus Nielsson,
livet. Kampen var af Erik og hans tilhængere ført som en hævn-
krig mod dem, der bar ansvaret for mordet på hans halvbroder,
hertug Knud Lavard, og efter sejren måtte han sørge for at kon-
solidere, hvad han havde vundet i magt. Et middel hertil vilde
være at udnytte den legendedannelse, som allerede begyndte at
spire af den myrdede hertugs grav i Ringsted Mariakirke. Det
var årsagen til, at kong Erik i 1135 vilde grundlægge et munke-
sambo i tilknytning til denne kirke, og han handlede på det punkt
i nøje overensstemmelse med sin fader, Erik Egode, som en
menneskealder tidligere havde skabt basis for benediktinerklo-
steret ved Sct. Albani kirke i Odense, hvor Erik Egodes broder,
den dræbte Knud den Hellige, var blevet gravlagt. Der lå både
fromhed og politik bag disse klosterplaner. Og nu skænkede Erik
Emune i 1135 til hjælp for fromme brødre i Ringsted tiendedelen
af byens midsommergæld, halvdelen af Ringstedlund og et bol
i Almstofte (Sneslev s., Ringsted h.) foruden gods i andre sjæl-
landske egne¹. Jordegodset i Ringstedegnen kan tænkes at have
været en del af det, kronen havde fået ved mageskiftet. Det har
vel i så fald tillige omfattet Ringsted markjord, hvoraf kong
Svend en god halv snes år senere gav klosteret den ene halvdel²
og kong Valdemar i 1164 den anden foruden et bol i Benløse
(Benløse s., Ringsted h.)³.

Under den foregående krig havde domprovst Eskil ydet Erik
væsentlig støtte, og i dens slutfase havde erkebiskop Asser,
Eskil og den sjællandske stormand Peder Bodilson været Eriks
nærmeststående rådgivere. En ret til at mageskifte nordøst-
sjællandsk krongods mod Ringstedgods, så Eriks klosterplaner
derved kunde fremmes, vil det næppe have været vanskeligt
for ham at opnå inden for denne lille, indflydelsesrige kreds af
stormænd. Mageskiftet kan derfor tænkes at have fundet sted

¹ Thorkelin: Dipl. Arnamagn. I, s. 4.

² Smstds., s. 11.

³ Smstds., s. 20 f.

i 1134, samtidig med at Eskil på Eriks foranledning valgtes til biskop i Roskilde. Eskil var personligt dybt interesseret i klostergrundlæggelser og har måske allerede da for eget vedkommende syslet med den tanke at grundlægge et benediktinerkloster i Nordøstsjælland. Han var i 1135 Peder Bodilson behjælpelig med grundlæggelsen af benediktinerklosteret i Næstved, og det ligger meget nær at tro, at han ved et mageskifte med kongen i 1134 har støttet også Eriks klosterplaner.

Længere end til en formodning kan vi dog ikke nå på dette punkt — bl. andet fordi vi intet som helst kender til arten eller omfanget af Eskils personlige jordegods. Derfor må den mulighed holdes åben, at mageskiftet kan have fundet sted forud for Eriks tid og med en helt anden end Eskil. I så fald har denne ukendte anden ved salg eller mageskifte ladet holm og tårn overgå til Eskil. Det eneste sikre er, at Eskil omkr. 1150 om ikke før har siddet inde dermed. I virkeligheden er spørgsmålet om tidspunktet for mageskiftet ikke det vigtigste. Det er derimod den kendsgerning, at holmen oprindeligt har tilhørt kronen, og at den kun i en relativ kort årrække kan have været på andres hænder end dennes. Det store før-eskilske tårn på holmen må have været et kongeligt anlæg.

Det næste spørgsmål bliver, hvilken *funktion* tårnet kan tænkes at have haft. Det har tilsyneladende ligget helt isoleret. Der blev ikke ved de omfattende gravninger fundet ringeste spor af bygninger, som kunde anses for samtidige med det. Samme forhold gør sig gældende ved det andet nordsjællandske tårn, *Bastruptårnet*. Også det synes at have haft karakter af et frit og enligt liggende tårn. Ved gravninger, som jeg i 1949 og 1962 foretog for Nationalmuseet, øjnede mellem tårnet og enceinten ikke fjerneste tegn til, at der havde ligget nogen bygning — intet stolpehul, ingen igenfyldte gruber efter forsvundne syldsten. Det er vel ikke udelukket, at man ved den afsluttende undersøgelse (en fladeafdækning af større omfang har endnu ikke fundet sted, kun er en række brede søgegrøfter blevet lagt) kan støde på vidnesbyrd om, at en eller anden ubetydelig udbygning

har eksisteret på pladsen, og sporene af en sådan kan måske også tænkes at være blevet totalt slettede ved Søborg-tårnet, da Eskil gik i gang med bygningen af en virkelig borg på dette sted; men selv om der begge steder har ligget en sådan bygning, vil anlægget ikke derved have fået en egentlig borgkarakter. Tårnet har været det helt afgørende element — ikke som led af et større eller mindre hele, men i sig selv udgørende et forifikatorisk hele.

Anlæg af denne art må nødvendigvis have haft deres særlige funktion. Ved Bastrup er tårnets placering talende nok. Det er lagt på et højdepunkt i egnen, ca. 950 m fra et pas på den lange sumpede, delvis af søer opfyldte og af åer gennemstrømmede strækning fra Roskilde fjord i vest til Øresund i øst. Vandskellet ligger ved vestenden af Bastrup sø, og her havde fra den fjerneste oldtid en af Nordøstsjælland's vigtigste færdselsårer ført over et smalt ejd. Vejen til det blev på grund af naturforholdene tvunget over i nærheden af tårnet, og fra dette kunde den i vid udstrækning overvåges¹. Bastruptårnet har været et *vagttårn*.

Et tilsvarende formål må Søborgtårnet have haft. Pirater, som fra havet vilde trænge ind over den af høje og stejle strandbrinker dækkede nordøstsjællandske kyst, kunde vanskeligt andre steder ankre op og gå i land end ved den »gil«, den brede kløft i brinkerne, som fandtes ved det nuværende Gilleleje. Her kunde endnu i tidlig middelalder småfartøjer føres et stykke op gennem resterne af en gammel fjordarm, af hvilken til sidst kun Søborg sø blev tilbage, og netop på dette punkt lå tårnet på vagt. Ingen kunde nå dybere ind i landet uden at skulle passere det.

Hvad her er sagt om Bastruptårnet og Søborgtårnet, vilde trods alt kun være udtryk for teoretiske spekulationer, hvis vi ikke havde efterretninger om samtidige tårne med netop den angivne funktion. Sådanne efterretninger foreligger imidlertid.

I sin Danmarkshistorie fortæller Sakse, hvorledes Svend Aggesøns farfader Christiern i 1132 blev taget til fange af kong

¹ Frederiksborg Amts hist. Arb. 1954, s. 3 ff. (Vilh. la Cour).

Niels og indespærret »*in ostii Sleswicensis ergastulum*»¹, hvilket man altid har opfattet som »tårnet ved Slis minde«. Det vilde dog være ejendommeligt, om Sakse skulde have betegnet stedet som det »slesvigske« minde, hvis det lå så fjernt fra Slesvig by som Sliens minde. Endvidere er det utvivlsomt dette »ergastulum«, hvori to år senere Bjørn og Erik Haraldssønner sad fængslede, og i dette tilfælde kalder Sakse det slet og ret for »*castrum Sleswicense*»². Svend Aggesøns beretning om farfaderens fængsling tyder heller ikke på, at fangetårnet har ligget ved mindet. I den i afskrift bevarede redaktion (Cod. AM 33) hedder det, at Christiørn førtes »*ad castrum, quod Slesuig uillam speculatur*»³, og i det tabte forlæg for Stephanii tryk 1642 hedder det »*ad castrum quoddam prope Slesuicum*»⁴. Endelig hører vi af Roskilde-kroniken, at de fangne Haraldssønner på kong Eriks befaling druknedes »*ad castellum, quod est ante portum Sleswich*»⁵. Efter alt dette at dømme må det pågældende »ergastulum«, »castrum«, »castellum« have ligget ret ud for Slesvigs havn og været identisk med — eller have udgjort begyndelsen til — det anlæg på Mågeøen, som omkr. 1300 kaldes Jurisborg⁶.

Et kastel ved indsejlingen til Slesvigs havn og ældre end 1132 kan næppe tænkes opført af nogen anden end Knud Lavard. Det kan ikke bevises, men det har al sandsynlighed for sig. Og det samme gælder ligeledes det på kronens grund opførte cirkulære kampestenstårn ved Slisminde, i senere overlevering kaldet *Oldeborg* (Oldeburg), fordi ingen længere anede, fra hvilken tid det egentlig skrev sig. Dets rester renskylledes for sand under decemberstormfloden i 1835⁷ — nu kan fundamenterne kun under særligt gunstige forhold skimtes nede på fjordbunden. Det har ligget umiddelbart syd for den gamle indsejlingsrende og må have været helt fritliggende.

¹ Olrik og Ræders udg. s. 361.

² Smstds., s. 367.

³ Script. min. I, s. 132.

⁴ Smstds., s. 133.

⁵ Smstds., s. 31.

⁶ Dipl. Dan. 2. r. I, nr. 1.

⁷ Ann. f. nord. Oldk. og Hist. 1859, s. 76.

Udtrykket: at »overvåge«, »holde udkig« (*speculare*) benyttes, som anført, af Svend Aggeson om kastellet ved Slesvigs havn. Det karakteriserer det som vagttårn. At det ligeledes ved lejlighed kunde bruges som fangetårn, er en sag for sig, ligeledes at både det og tårnet ved Slisminde benyttedes til derfra at holde kontrol med skibsfarten på Slesvig i det hele taget og sørge for opkrævningen af tolden¹. Som vagttårne svarede de til, hvad romerne havde kaldt *speculae* (sml. Svends udtryk), tårne, hvorfra udkig holdtes og signaler blev givet, hvis farer truede. De lagdes ved havne, flodovergange, bjergpasser, i limes o. lg. steder, i nogle tilfælde umiddelbart ved det sted, der skulde overvåges, i andre på en passende højde i dets nærhed². Vagt-hold var så nødvendig en funktion, at tilsvarende tårne også opførtes efter romerrigets fald og middelalderen igennem, og systemet er nået op til os i andet årti af det 12. årh.

Endnu på et tredje sted synes Knud at have kontrolleret sejladsen på Slien. I det »*Vita S. Canuti ducis*«, som Robert af Elgin tilegnede Erik Emune, hedder det: »*Chiliam vel Versunt castrum extruxit propter piratas ad mare orientales*«³. »Versunt« er snarest en fejlskrift, som enten Robert har gjort sig skyldig i i den tabte original eller Anders Sørensen Vedel i sit uddrag af den⁴; men *Kilborgen* må have ligget ikke langt fra den forsvundne landsby Kil tæt vest for Mysunde, d. v. s. ved det sted, hvor sejlleden gennem det trange Sliløb krydsedes af hovedforbindelsen mellem Svansø og Angel, altså et overordentligt vigtigt knudepunkt for trafikken. Enhver, som østfra passerede Kil, kom netop her — omtrent midtvejs mellem Slisminde og Slesvig — ind i Sliens ydre bredning, og det vil være helt naturligt, om også dette punkt er blevet nøje overvåget. Vi fæster dog i særlig grad opmærksomheden ved, at Knud Lavard altså af et sam-

¹ Sønderjyllands Hist. I (1930–31), s. 354 (*Vilh. la Cour*).

² *Piper*: Burgenkunde, 2. Aufl. (1905), s. 58 f.

³ *Vitae Sanctorum Danorum* ed Gertz, s. 237.

⁴ Forsøg på korrektur af »Versunt«, se *A. D. Jørgensen*: Den nord. kirkes grundlæggelse (1878), s. 888 og *Hans Olrik*: Knud Lavards liv og gærning (1888), s. 120. Ingen af de foreslåede læsemåder virker overbevisende.

tidigt vidne udpeges som den, der har anlagt befæstninger »*propter piratas ad mare orientales*«. Vi skal senere vende tilbage til dette og spørger foreløbig, om der ikke skulde findes flere vagttårne end de hidtil nævnte og så godt som jævngamle med dem.

Et farvand, der i høj grad må have trængt til at blive overvåget, er selve sundhalsen mellem Helsingborg og Helsingør. Allerede Adam af Bremen omtaler stedet som »*familiare latibulum pyratibus*»¹. Ved Torsten Mårtenssons gravninger på Helsingborg afdækkedes fundamentet til et stort, cirkulært tårn af kamp, liggende helt isoleret². Fra samme tid anså Mårtensson to andre bygningsfundamenter at være: fundamentet til et lille cirkulært Set. Mikkelskapel ca. 60 m fra tårnet og fundamentet til et rektangulært lille hus ca. 8 m fra tårnet. Dateringsgrundlaget for disse to bygninger forekommer dog at være meget spinkelt, og det turde være umuligt at afgøre, om de er absolut samtidige med tårnet, eller der ligger eet, to eller tre tiår imellem dem. Dets karakter af isoleret tårn er det eneste sikre, dets placering oppe på højden med vid udsigt over hele sundhalsen er yderst talende, at det senere kan være indgået som led i et faktisk borganlæg og endnu senere har måttet vige for et nyt tårn i et større udbygget anlæg, hvis »kernetårn« da dette nye tårn blev, er omstændigheder, som kan dokumenteres, men som ikke ændrer det oprindelige anlægs præg af enligt liggende vagttårn. Der måtte foreligge meget håndgribelige modbeviser, hvis man ikke skulde jævnføre det ældste, cirkulære tårn på banken ved halsens østkyst med de omtrent samtidige tårne i Søborg og ved Bastrup.

Men kan vi påvise flere vagttårne end de nu nævnte: Søborgtårnet, Bastruptårnet, Slesvigtårnet, Slismindetårnet, Kilborgstårnet og Helsingborgtårnet?

Det er forståeligt, at tanken falder på *Vordingborg*. Her mangler vi imidlertid en arkæologisk basis til udgangspunkt. Vi er ikke engang i stand til at gøre os en virkelig forestilling om

¹ Schneidlers udg., s. 100.

² Helsingborgs hist. III (1934), s. 19 ff.

borgens grundplan på Valdemar den Stores tid — i den henseende er vi ikke stort bedre stillede, end hvad Helsingborg angår. Den eneste nøgle til forståelse af Vordingborgs oprindelse skal måske søges i selve navnet. Hvad kan da efter al sandsynlighed dette fortælle os?

Borgen kaldes eet eneste sted hos Sakse — og det er overhovedet den eneste gang, vi træffer denne navneform anvendt! — *Orthunga urbs*¹. Kristian Hald har på grund af Saksens »Orthunga« opstillet den teori, at den lille holm umiddelbart uden for Vordingborg har heddet **Warthung*, og at forleddet *warth* skal tolkes i overensstemmelse med det oldengelske *warod* = bred. Navnet skulde altså betyde »Øen som ligger ved Bredden, hvad der stemmer med, at den kun ved et smalt Sund har været skilt fra Sjælland«². I den nævnte betydning findes *warth* imidlertid ikke litterært afhjemlet på dansk; men han støtter sin formodning om ordets sandsynlige brug i Danmark på stednavnene Rødovre og Hvidovre, henholdsvis Aworthæ ofræ og Aworthæ ydræ, begge ca. 1370³, der antages at betyde bebyggelsen »ved åbredden« (Harrestrup å). Man forbavses unægtelig over, at den formodede betegnelse for en »bred« så ikke har afsat flere spor i stednavnene end disse to, som i realiteten kun er eet — *hvis* den overhovedet har været anvendt.

Min skepsis over for hans tolkning af Vordingborg hviler dog på andet end almindelige betragtninger. Har vi nogen som helst sikkerhed for, at skriveformen »Orthunga« skyldes Sakse selv, og at han i så fald har gengivet navnet rigtigt, så det ikke kun beror på en fejlskrift? Af hans originalmanuskript har vi jo intet andet bevaret end det berømte Angersfragments pergamentblade, og på dem forekommer navnet ikke. De godtgør derimod, at hans manuskript ikke har været kemisk fri for skrivefejl. Vi har intet andet at holde os til end Pariserudgaven af 1514, der »alt andet end nøjagtigt« gengiver en afskrift, som selv har indeholdt fejl⁴. Muligheden for, at »Orthunga« beror

¹ Olrik og Ræders udg., s. 157.

² *Kristian Hald: Vore Stednavne* (1950), s. 40.

³ Roskildekirkens jordeb. og regnskab (1956), s. 95.

⁴ Danske Saml. 1928, s. 68 (*Marius Kristensen*).

på en fejlskrift eller fejllæsning kan derfor ikke afvises. Vi finder i 1239 ordet skrevet *Orthingiburch* — i et bevaret originaldiplom¹, — og det turde være metodisk urigtigt at bygge på en stavemåde, der kun foreligger i afskrift, måske endda afskrifts afskrift.

Det er i dobbelt forstand urigtigt her, hvor vi hos Sakse ellers træffer navneformen *Warthyngum oppidum*², svarende til Valdemars jordebogs *Worthingburgh* om borgen og *Worthing*, *Worthyng* om holmen uden for den³. Disse former svarer fuldt ud til originaldiplomets, og der kan ingen tvivl herske om, at navneformen omkr. 1200 har haft endelsen *-inge*, ikke *-unge*.

Nu går Hald imidlertid ud fra, at der har fundet en ændring sted fra *-unge* til *-inge* på grund af »Indflydelse fra andre inge-navne«. Det kan i så fald næppe have været nogen lokal indflydelse, der har gjort sig gældende, for i hele nabolaget findes kun eet eneste inge-navn: Neder Vindinge. Ændringen må derfor være resultatet af en almindelig tendens, men om dennes tidspunkt eller udstrækning veed vi overordentlig lidt eller slet intet. En datering af tendensen til omkr. 1200 har ikke noget reelt grundlag at hvile på. Både *-unge*- og *inge*-navnene anses med god grund for meget gamle, og man må regne med et vidt spillerum for glidningen fra de førstnævnte over til de sidstnævnte.

For *inge*-navnenes vedkommende mener Hald — i overensstemmelse med Gunnar Knudsen⁴ — at de må være dannede i perioden fra folkevandringstid til vikingetid. Det er sikkert rigtigt, hvad de allerfleste *bebyggelsesnavne* angår; men som slet og ret afledningsendelse har *-inge* været produktivt lige op til vore egne dage, og hvor der ikke er tale om et bebyggelsesnavn, men om en ren *stedsbetegnelse* — f. eks. et marknavn el. lign. — kan dannelsen være foregået på snart sagt ethvert som helst tidspunkt. At adskillige stedsbetegnelser i tidens løb er gået over til at blive bebyggelsesnavne, er en sag for sig — det er jo også tilfældet for den lille Vording(holms) vedkommende (Oringe).

¹ Thorkelin: Dipl. Arnemagn. I, s. 129.

² Olrik og Ræders udg., s. 534-36.

³ Aakjærs udg. I, s. 21, 28, 31.

⁴ Nord. Kult. V (1939), s. 90.

Måske vil man bemærke, at ønavne gennemgående synes at være af meget stor ælde, i mange tilfælde så stor, at en sikker tolkning af dem er udelukket. Det gælder dog fortrinsvis de relativt store øer — vi har jo mangfoldige navne på småøer og holme, der må være langt, langt yngre. Disse må forudsættes i en fjern fortid at have haft betegnelser, som for længst er glemt og fortrængt af nye, og den tanke er åbenbart ikke faldet stedsnavneforskningen ind, at »omdøbninger« også har fundet sted i middelalderen, når omstændighederne gjorde dem naturlige. Der er ingen grund til at tro, at f. eks. vore Eskilsøer har været navnløse, inden de fik deres nuværende navn, og det samme gælder et navn som Borgø, der naturligvis har båret en eller anden betegnelse forud for den tid — sidste halvdel af det 12. eller begyndelsen af det 13. årh. — da et vældigt borganlæg fandt sted på den, og den fik navn efter det, medens dens oprindelige navn gik i glemme. Der kunde nævnes mangfoldige lignende tilfælde. En person eller et anlæg eller en bevoksning af en eller anden karakter har medført »omdøbning« af småøer og holme, hvor personen eller anlægget eller bevoksningen var et tilstrækkeligt fremherskende element til at fæstne det nye navn. Og Worthing *var* kun en lille holm, ca. 55 ha stor.

Det eneste forsvarlige vil derfor være at gå ud fra *Worthing* som holmens ældst kendte navneform, og da behøver vi ikke at være i tvivl om forleddets tolkning. Det indeholder slet og ret det velkendte gammeldanske *warth*, *worth* = vagt, udkig, svarende til middelnedertysk *warde* og middelhøjtysk *warta* = vagt, vagttårn, i sidstnævnte konkrete betydning anvendt f. eks. i *Wartburg*. *Worthing* betyder altså »holmen, hvor der holdes vagt« eller »holmen, hvor der holdes udkig«, måske »holmen med vagttårnet«. Naturligvis må alle tre muligheder holdes åbne; men den gisning, at der har ligget et vagttårn på den lave holm ud for den betydningsfulde indfaldsport til Sydsjælland — lav som Søborgtårnets og Slismindetårnets småholme ved indfaldsportene til henholdsvis Nordøstsjælland og Syddjylland — har i hvert fald meget, som taler for sig, og udbygningen fra vagttårn til rigsborg vilde da være den samme som ved Helsingborg.

Sidstnævnte sted kunde udbygningen ske på tårnbanken selv, hvor der var rigelig plads dertil, førstnævnte sted var holmen for lille og for uegnet, og borgen blev derfor lagt på højden umiddelbart bag den.

Et til borg udbygget vagttårn finder vi rimeligvis også to steder på Fyn, dækkende indfaldsveje henholdsvis til Sydfyn og Nordfyn.

Ved sit bryllup i 1229 skænkede Valdemar den Unge sin hustru, Eleonora af Portugal, den del af Fyn, der ligger »*versus australem plagam, in qua sunt tria castra sita, Swineburgh, Wordburgh, Foburgh*»¹. Der er — som påvist af H. H. Hvass² — ikke mindste tvivl om, at denne *Wordburgh* (d. v. s. »Vagtborg») har ligget i Sydfyn mellem Svendborg og Fåborg, og med rette har Hvass identificeret stedet med *Voldbjerg* (Vester Åby s., Sallinge h., Svendborg a.). I Sallinge herreds jordebog fra 1690 skrives navnet *Varbjerg*, og overgangen fra *rth* til *l* er velkendt³. Voldbjerg er en bank på østsiden af Nakkebølle fjord, umiddelbart ved dens naturlige havn Fjellebro. På bankens skråning mod stranden og i selve strandstokken ligger talrige brokker af munkesten. At stedet har tilhørt kronen, fremgår af gavebrevet fra 1229, ligeledes at der her i begyndelsen af det 13. årh. har eksisteret et castrum. Tages navnets forled i betragtning, ligger den tanke nær, at også på dette sted et vagttårn er blevet udbygget til en borg.

Det samme har vel været tilfældet med det nordfynske *Wordburgh* i Vends herred, nævnt i Valdemars jordebog⁴. Stedets navn er nu *Varbjerg* (Brenderup s.). Det er en anelig, langstrakt bank, hvorfra hele Båring vig med lethed har kunnet overvåges. Det siges ikke direkte, at *Wordburgh* har hørt til krongodset; men vi veed, at dette fra Skovby og Harridslev i Skovby sogn har strakt sig over Ore i Hårslev sogn ind i Brende-

¹ Nordalb. Stud. I, s. 84.

² Svendborg Amt. Aarsskr. 1917, s. 3–10.

³ Festskr. til Skautrup (1956), s. 156 f. (C. Lisse).

⁴ Aakjærs udg. I, s. 12.

rup sogn, hvor Bro hørte til det¹. Bro ligger tæt øst for Storå, ved hvis munding Varbjerg har sin plads.

Endnu et *worth*-navn er der grund til nærmere at omtale. Det er ønavnet *Oro*, i Valdemars jordebog skrevet *Warthero*², i 1320 *Worthæroo*³. Når forleddet står i pluralis, kan det tyde på, at øen har haft flere end eet *worth*, og den synes virkelig at have haft to. *Oro* deler Isefjorden i to bredninger, Yderbredningen og Inderbredningen, indbyrdes forbundne ved to smalle sejløb, Vesterløbet og Østerløbet. Ved det førstnævnte ligger *Børrehoved*, ved det sidstnævnte *Børreklak*; men medens man i vore dage intet kender til et anlæg på Børrehoved, er Børreklak navn på en i 1870–71 totalt sløjfet halvkredsvold med foranliggende grav, åben ud imod den stejle fjordbrink og omsluttende en flade på kun ca. 9 × 7,5 m, altså lige stor nok til at kunne rumme et lille tårn, men heller ikke mere. Stednavneudvalget (Gunnar Knudsen) tolker forleddet som plantenavnet »burre«, fordi dette i vore dages hornsherredsmål udtales *bō.r*⁴. Denne tolkning er afgjort usandsynlig. Man har eksempel på, at den almindelige voldstedsbetegnelse »Borre« meget vel i middelalderen har kunnet udtales med ø-lyd. Det fremgår f. eks. af de middelalderlige skriveformer for *Bursø* (Fuglse h.): 1355 *Borgsyo*⁵, 1397 *Børsyæ*⁶. Man vil også vanskeligt kunne forestille sig, at navnet Børreklak skulde savne umiddelbar forbindelse med det ejendommelige anlæg, som fremfor noget har karakteriseret stedet — ligegyldigt om der tilfældigvis er begyndt at vokse burrer på det eller ej. Endelig er det utænkeligt, at agrene i Elnebjergvangen skulde have været kaldt *Øster Borre ager Schifte*, *Børresteens ager Aas* og *Wester Borre ager*, bare fordi der voksede burrer på den nærliggende *Borre Hou* (d. v. s. Børre-

¹ Aakjærs udg. I, s. 14; II, s. 97.

² Smstds. I, s. 30, 32.

³ Dipl. Dan. 2. r. VIII, nr. 184.

⁴ Danm. Stedn. II (1929), s. 147. Subsidiært foreslås en usammensat navneform **Wardar* eller **Wardur*, det danske *varde*.

⁵ Rep. I, nr. 2461.

⁶ Rep. I, nr. 4199 s.

klak) i nabovangen¹. Men udgår begge navnes forled af et »Borre«, må oen altså have haft to anlæg, af hvilke det ene, Børreklak, sandsynligvis har rummet et primitivt vagttårn af tømmer (munkesten vides ikke at være fundet under rydningen, derimod lå der tømmer i graven), medens karakteren af anlægget på Børrehoved ikke kendes, da det må være blevet jævnet længe før mands minde. Fra disse to punkter har begge sejløb kunnet holdes under kontrol og faresignaler gives dels til Tuse herred i vest, dels til Horns herred i øst. Isefjorden må jo have fungeret som en meget vigtig indfaldsport til de vest- og midtsjællandske bygder.

Endnu en ting skal man være opmærksom på. Den jord, hvorpå Børreklak lå, har været kronens. Den hørte nemlig til en fæstegård, matr. no. 6 af Bybjerg, der — lige indtil fæstet i 1862 afløstes af selveje — lå til Oro sognekald, og en dom af 1466 godtgør, at kongen, som havde patronatsret til kirken, besad det til kaldet hørende jordegods — det var »Kronens Grund«². Kronens besiddelse af »Børren« tyder afgjort på, at anlægget her ved Østerløbet ikke har været noget privatforetagende, og det samme må vel have været tilfældet, hvad »Børren« ved Vesterløbet angår. Begge må ses i sammenhæng med den række af kongelige »*worth*«, vi forud har nævnt.

Vore dages skriveformer for disse *warth*-, *worth*-navne er jo *vor*-, *var*- eller *vår*-, og det kan let forlede til den tro, at adskillige, som intet har med den ovennævnte gruppe at gøre, hører den til. Det er imidlertid navne, hvis forled har været *waræ* = udmark. De kan dog uden vanskelighed udskilles, hvor vi har gamle navneformer at gå efter, eller hvor nutidens udtale røber dem. Tilbage bliver kun 13–14, som med sikkerhed vides at have haft — eller som ved udtalen kan godtgøres at måtte have haft — *warth*, *worth* til forled. Det er i sig selv et beskedent tal, og af dem kan vi i den her foretagne undersøgelse se bort fra 2–3, fordi de er navne på steder så langt fra kysten, at det i hvert

¹ Markbogen, under Bybjerg.

² Gml. danske Domme I, s. 3.

fald ikke kan have været *den*, man har villet overvåge fra dem. I stedet kan det have været f. eks. vejpassager. *Vorbjerg* i Oster Løgum sogn (Sønder Rangstrup h.) er således navn på en bakke, der ligger nær »Volden«, nu gerne kaldt »Store lavning« eller »Graven«, som lidt nord for den nedlagte Fårhus kro spærrede en passage på Hærvejen. I samtlige 13–14 navne tolkes forleddet af Stednavneudvalget som »vagt«, og det er sikkert rigtigt, hvis man konkretiserer betydningen til »udkigspunkt for en vagt«. Ved ingen af dem foreligger der tegn til, at »vagten« har holdt udkig fra noget tårn.

Ordet *warth*, *worth* kan imidlertid have en betydning, som endnu ikke er blevet berørt. Det kan betyde *bavne*, og et *vor(d)-bjerg* kan altså være = *bavnebjerg*. Det hænger sammen med, at vagten, udkikket, vel oftest benyttede blus som faresignal — ganske som vi veed, at romerne signalerede fra deres speculæ med blus. Svensk *vård* betyder i adskillige stednavne »bavne«¹, og hos os anvender Lyschander *vare* (d. v. s. varde) = bål². Endnu for hundrede år siden kunde samme ord i vendsysselmål betegne »blus«, »bavne«, »fyr«, »vagt-fyr«³. Det er derfor meget tænkeligt, at en del af de 13–14 *Vorbjerge*, *Varbjerge*, *Vårbjerge* skal tolkes i overensstemmelse hermed. På grundlag af det nu foreliggende navnemateriale kan 11 af dem siges at være placerede sådan, at man fra dem har kunnet holde udkig over vigtige kyststrækninger og ved blus eller på anden måde alarmere omegnen, hvis farer truede fra havet. Deres topografiske fordeling er følgende:

I Ålborg amt findes 2, nemlig *Vorhøj*, nu Store Vorde, 1345 (Yter) *Worthugh*⁴, syd for Limfjorden, og *Voerbjerg*, *Vårbjerg*, 1252 *Wordbjerg*⁵, nord for den, umiddelbart vest for de berømte Lindholm høje. Sidstnævnte sted havde hørt til patrimoniet, men var blevet skænket til Vitskøl kloster. Tilsammen har man

¹ Jøran Sahlgren: Vad våra ortnamn berättar (1932), s. 47.

² Kalkar: Ordbog til det ældre danske sprog IV, s. 743 (se under *Vare*).

³ Molbech: Diet. Lex. (under *Var*).

⁴ Dipl. Dan. 3. r. II, nr. 128.

⁵ Smstds. 2. r. I, nr. 67.

fra disse to punkter kunnet overvåge fjordløbet fra Hals til Oland. — I Viborg amt ligger 1, *Vorhøj*, nu Vorde, 1461 Wordhugh¹, ved Hjarbæk fjord og nær den plads, hvor Viborg i middelalderen (og senere) havde sit udskibningssted. — I Randers amt er der også kun 1, *Vorhøj*, nu Vorre, 1446 Hughworthe, Wordu², det højeste punkt inden for Skødstrup sogns stærkt bakkede terræn og med vid udsigt over Kalø vig. — I Holbæk amt findes derimod 3, alle på Samso, nemlig *Vorhøj* på den sydlige del af østkysten (Tranebjerg s.), *Vorbjerg* noget nordligere på samme kyst (Besser s.) og *Vorbjerg* på vestkysten (Onsbjerg s.). Ved begge sejløb langs øen har der altså været organiseret udkig.

Den største koncentration af disse navne forekommer dog i farvandet mellem Sydfyn og Østslesvig. Her har vi — foruden det tidligere nævnte Wordburgh ved Nakkebølle fjord — *Vorbjerg* på den nordlige del af Ærø vestkyst (Sæby s.)³, *Vårbjerg* på sydsiden af Flensborg yderfjord (Munkbrarup s.), *Vorebjerg* ved Høruphav på vestkysten af Als (Hørup s.) og *Vorbjerg* på Barsø ud for munden af Genner fjord (Løjt s.). Samtlige disse navnes forled tolkes af Stednavneudvalget på grund af udtalen som »vagt«.

Man kunde måske synes, at undersøgelsen har ført os temmelig langt bort fra det, som var dens udgangspunkt: stentårnet på den lille holm i Søborg sø. Hvad har disse Vorhøje og Vorbjerger med det at gøre? Slet og ret, at de har haft en tilsvarende funktion: steder, hvor udkig blev holdt, signalstationer i ufredstid. Og deres relative fåtallighed — selv om enkelte i øjeblikket usikre skulde komme til, når hele det danske navnemateriale er

¹ Dipl. Viberg., nr. 62.

² Rep. I, nr. 7616–17.

³ Det kan bemærkes, at *Vorbjerg* på Ærø er en banke, som kun ved en smal vig har været skilt fra en høj bakkeknode, på hvis top et af vort lands mest imponerende, men navnløse voldsteder er anlagt. Forholdet Vorbjerg/voldstedet synes helt at svare til forholdet Worthing/Worthingburgh, ligeledes deri, at det ærøske anlæg må skyldes et kongeligt initiativ, da hele Ærø med undtagelse af Skjoldenæs og Brunsnæs, som var kongelev, horte til patrimoniet (Vald. jordeb., Aakjærs udg. I, s. 14).

publiceret, vil de alligevel drukne i den overvældende mængde af Bavnehoje og Bavnebakker — kan tyde på, at dette forled *warth, worth* kun har været anvendt i vore stednavne inden for et ret begrænset tidsrum, da særlige omstændigheder gjorde organisationen af sådanne udkigs- og havnepladser nødvendige — velsagtens samme tidsrum, da også vagttårnene blev bygget til værn for kysterne. Hvad kan det have været for omstændigheder, der har fremkaldt et sådant net af spejder- og signalstationer? Vagttårnene fortæller jo, at det må have været visse forhold inden for det 12. århundredes første halvdel.

Lad os gennemtænke den historiske situation på dette tidspunkt. Første halvdel af det 12. årh. var venderplyndringernes klassiske tid. De var begyndt allerede i slutningen af det 11. årh., men Erik Egede havde bremset dem og vendt spydet om ved egne togter til Vendland. Fra hans tid kan vagttårnene dog ikke stamme. De må være yngre.

Efter hans død kom broderen Niels til styret — *«uirum mansuetum et simplicem minime rectorem»*, som den forøvrigt venligtsindede Roskildekronike udtrykker sig¹. Venderplyndringerne blussede atter op. Først da en væsentlig del af den kongelige myndighed var lagt i hans unge brodersøn Knud Lavards hænder, fulgte på ny et omslag.

Traditionen har i væsentlig grad knyttet Knuds navn til vort sydlige grænseland. Derved er den kendsgerning blevet tilsløret, at hans position var langt større end en grænsejarls. Han var *«dux Danorum»* (Lundeårbogen)², *«dux in Dacia»* (Rydårbogen)³, *«dux Dacie»* (den sjællandske kronike)⁴, ja, *«dux totius Daciae»* (Helmold)⁵. Det ses også af, at han iflg. Sakse overdrog sin myndighed ovre på øerne til sin unge halvbroder Erik, den senere Erik Emune⁶. Og ved opgøret i Ribe mellem Knud og

¹ Script. min. I, s. 25.

² Ann. Dan., s. 62.

³ Smstds., s. 70.

⁴ Smstds., s. 163.

⁵ Schneidlers udg., s. 96.

⁶ Olrik og Ræders udg., s. 357.

kong Niels lod han danerne vide, at de nu takket være ham kunde bygge huse så nær kysten, de vilde — »for sørovere skal jeg nok vide at holde jer trygge«¹. Mon han ikke har tilføjet et par ord om, at han havde skaffet både befolkningen og sig selv tryghed ved opførelsen af faste værn, hvorfra han kunde holde øje — også med *andre* end sørovere! Han var næppe så hensynsfuld i mælet, som Sakse gør ham, og Magnus Nielsson havde nok andre grunde til sin udåd i Haraldsted end slet og ret personlig misundelse. Det kan have været et meget vægtigt motiv til drabet, hvis Knud har skabt sig faste, militære støttepunkter ikke alene i grænselandet, men også i øvrige dele af riget — vagttårne og havnepladser, der kunde kalde befolkningen til kamp mod andre modstandere end dem, der kom »ad mare orientale«.

Den gisning ligger da nær, at hvad der er blevet bygget her i landet af vagttårne, så længe Knud var rigets *dux*, enten er bygget af ham selv eller på hans initiativ af halvbroderen Erik. Det er en opfattelse, der ikke kan bevises, men som afgjort har sandsynligheden for sig. Kun ved en enkelt af Slibefæstningerne har vi et samtidigt vidnesbyrd om Knud som bygherre; men det ses ikke, at andre end han — eller Erik — kan have bygget de stentårne, som må høre 1120'erne til — så må forøvrigt arkæologien skønne over, hvilke der kan være tale om. Vagttårnet, dette herhjemme hidtil helt ukendte fortifikatoriske element, kan være noget af det »fremmede«, Knud førte med sig hjem fra ungdomsårene hos Lothar af Supplinsburg — til forargelse for dem, som ikke var gået i udlandets lære. Disse »speculæ«, af hvilke enkelte var indgået i middelalderlige borganlæg, medens andre lå hen som ruiner fra den for længst svundne romertid, disse »Wartburge«, der fungerede i samme formåls tjeneste og på samme primitive måde, som de romerske speculæ havde gjort det, kan han næppe have undgået at se dernede. At overføre tanken til hjemlandet må have ligget ham nær, da han med *dux*-embedet havde fået ansvaret for vore kysters sikkerhed. Opførelsen af vagttårne på særligt truede punkter, hvor tillige

¹ Smstds., s. 352.

kongelev eller patrimonium var til rådighed, var et »rigsanliggende« — som Poul Nørlund kalder Sven Tveskægs anlæg af de store lejrborge. Både lejrborge og vagttårne var i afgørende grad situationsbestemte: lejrborgene af Svens forberedelse til opnåelsen af sit offensive stormål: et Nordsøimperiums oprettelse, vagttårnene af de defensive opgaver langs vore kyster, som venderplyndringerne nødvendiggjorde. Og brugen af de to typer var lige tidsbegrænset: lejrborgene havde udspillet deres rolle, da Nordsøimperiet brast, vagttårnene, da Knuds søn, Valdemar den Store, satte et slutteligt punktum for piraternes angreb. Det vil sige, at denne vor hjemlige »specula-periode« kun har varet fra ca. 1115, da Knud fik sit ombud, og til ca. 1160, da Valdemar byggede det antageligt sidste vagttårn: »*castellum in Sprogø*«, som der står på blypladen i hans grav. Inden for disse ca. 40 år må ikke alene samtlige forudnævnte tårne været opførte, men det supplerende net af Vorhøje og Vorbjerger hører sandsynligvis også for alles eller de flestes vedkommende dette tidsrum til. Deres koncentration mellem Sydfyn og Østslesvig viser, hvorfra faren på den tid stærkest truede.

Man har hidtil regnet Valdemarernes dage for den tidligste danske periode, i hvilken stenbyggede borge blev opførte, og man har stået uforstående over for fænomener som Søborg- og Bastruptårnet, der vitterligt var ældre og derfor ikke passede ind i den givne ramme. Man må nu erkende, at der forud for Valdemarerne har ligget en tid, i hvilken der vel ikke byggedes egentlige, stensemrede borge, men da enligtliggende vagttårne, af hvilke nogle senere udbyggedes til rigsborge, blev opført. Det var for vore borges vedkommende forberedelsens, tilløbets tidsrum.

Og denne opfattelse støttes deraf, at forholdet synes at have været meget lignende i Sverige. I en afhandling om »runda kastaler från romansk tid på Sveriges östkust«¹ finder Martin Olsson i vore tårne på Søborg, Bastrup, Helsingborg og Sprogø paralleller til en lang række svenske tårne — Stockholmsborgens »Tre Kronor«, Visby havns »Kruttorn«, Söderköpingsvikens

¹ Fornvännen 1932, s. 273-304.

Stegeborgtårn, Stensøtårnet ved Bråviken, det ældste tårn i Kalmarborgen, »Kuretornet« i Borgholm på Öland o. fl., ligesom han under samme synsvinkel betragter de berømte »Kastaler« på Gotland. I alt dette ser han et »system av kustbefästningar, till skydd för landet mot fiendtlig invasion«, og han daterer dem til anden halvdel af det 12. årh., allersenest begyndelsen af det 13. Men navnlig fæster han opmærksomheden ved kong Knut Erikssons dage (1167–96), da den svenske østkyst gentagne gange hærgedes af hedenske pirater fra hinsides den østlige Östersø og den finske bugt, indtil kong Knut dæmmede op for dem.

Der er ingen tvivl om, at svensk og dansk forskning på dette felt gensidigt vil kunne inspirere hinanden. Nye undersøgelser i marken vil dog være nødvendige, hvis »statsaktionerne« i de to lande yderligere skal klariægges. Begge steder var vagtiårnene forløbere for de egentlige borge, hos os mindst en menneskealder tidligere end i Sverige, begge steder var de i udpræget grad situationsbestemte, og begge steder udbyggedes nogle af dem til rigsborge af betydeligt omfang, medens andre beholdt deres oprindelige præg, forfaldt og gik i glemmebogen, som historiske monumenter betragtet. Kombinationen af arkæologisk og historisk forskning vil kunne belyse denne ejendommelige gruppes fremdukken og spredning. Forhåbentlig vil lyset fremtidig blive stadig klarere.

Det er uundgåeligt, når et uopdyrket studiefelt skal inddrages til videnskabelig bearbejdelse, at den pågældende forsker da ofte føler sig famlende og usikker. Ældre iagttagelser har som regel et ret tilfældigt præg, og hver eneste gravning, han foretager, udvider nok blikket, men stiller ham samtidigt over for nye rækker af spørgsmål og frister ham vel også til at søge løsninger, som følgende gravninger vil afkræfte. Et problem, der inden for voldstedsstudiet stadigt møder ham, er spørgsmålet om anlæggenes *datering*, fordi den udgør et væsentligt led i grundlaget for den *typologiske* ordning af grupperne. I flere tilfælde kan arkæologiske iagttagelser og fund yde den nødvendige vejledning; men sikrest grund under fødderne får han, hvis ma-

teriale af rent historisk karakter kan træde hjælpende til. Forhåbentlig har de ovennævnte tre eksempler belyst dette forhold.

Når Nationalmuseet for en halv snes år siden besluttede at løse den opgave amt for amt at redegøre for, hvad vi her i landet har bevaret af forhistoriske og middelalderlige voldsteder og borgruiner, kunde to principper for den kommende publikation tænkes at være udslagsgivende. Man kunde forme redegørelsen rent *katalogiserende* — med yderst knappe beskrivelser af de enkelte anlæg, men hvert bind indledet med en fyldig oversigt over de i amtet anvendte typer, disses topografiske fordeling og deres sandsynlige datering. Det er denne form, som benyttes i det nu udkommende østtyske værk »Handbuch vor- und frühgeschichtlicher Wall- und Wehranlagen«, hvis 1. bind (1958), skrevet af Paul Grimm, omfatter Halle- og Magdeburgdistrikterne, medens Joachim Herrmann i 2. bind (1960) har behandlet Stor-Berlin- og Potsdamdistrikterne. Eller man kunde i stedet give publikationen form af en række *monografier*, der så fyldigt som muligt redegjorde både arkæologisk og historisk for hvert enkelt anlæg, hvorimod den indledende amtsoversigt kortfattet gav de nødvendige typologiske og dateringsmæssige oplysninger.

Af to grunde havde man næppe noget valg mellem disse fremgangsmåder.

For det første var den amtsvise udgivelsesform ikke egnet som grundlag for andet end en i store træk opstillet typologi. Det enkelte amts antal af voldsteder vilde være for ringe som basis for en mere detaljeret oversigt, i hvilken også variationerne af de forskellige grundtyper kunde finde plads. Desuden vilde en virkelig dybtgående typologi først kunne udformes, efterhånden som arbejdet skred frem fra amt til amt. Det kan bemærkes, at medens Tisted-bindet omfattede 25 anlæg og Hjørring-bindet vil komme til at behandle 13, har man i den ovennævnte tyske håndbogs 1. og 2. bind kunnet operere med henholdsvis 1368 og 403 anlæg, og det er klart, at man da har været tvunget til kun at bringe meget sparsomme oplysninger om hvert enkelt, men til gengæld har haft rigeligt materiale til en sammenfattende og fyldig indledende oversigt.

For det andet foreligger der, hvad danske voldsteder angår, meget få omfattende gravninger, og det har under forarbejderne kun i ganske særlige tilfælde været muligt at supplere disse med nye, gennemgående ret beskedne undersøgelser. Følgelig har hovedvægten måttet lægges på et minutiøst studium af anlæggenes nuværende tilstand, baseret på omhyggelige, nyoptagne fladenivellementer, på ældre krokier og beretninger og på en udstrakt brug af historisk kildestof, hvor et sådant har foreligget. Det tyske materiale har derimod givet de pågældende forskere anledning til udnyttelsen af adskilligt flere gravningsresultater, selv om mange af disse kun har haft karakter af foreløbige, ikke altid sagkyndigt gennemførte prøvegravninger. Til gengæld har man næppe lagt samme vægt på de foretagne opmålinger — de publicerede planer er i hvert fald helt utilfredsstillende — og man har ikke heller til bunds udnyttet det skrevne kildestof.

Alt i alt må den af Nationalmuseet anvendte publiceringsform siges at være den for vort lands vedkommende bedst tjenlige. Den samler, hvad både undersøgelserne i marken og de historiske kilder har gjort tilgængeligt, og for behandlingen af det enkelte anlæg er der fra starten lagt en fast ramme, som fremtidig helst skulde blive anvendt uændret.

Det forudsætter imidlertid, at der til udarbejdelsen af værket står medarbejdere rede, som kan yde selvstændig forskning inden for både arkæologi og historie. Det vil selvsagt tilkomme museet at varetage den arkæologiske side af sagen; men fører forholdene med sig, at dets embedsmænd også må påtage sig den nødvendige historiske forskning, der er mindst lige så tidkrævende som den arkæologiske, vil det meget let komme til at virke stærkt sinkende på publikationerne. Måske vilde derfor den ønskeligste løsning være, at det historiske stof blev samlet og bearbejdet af en yngre historiker, der ikke var bundet til andet arbejde på museet, men stod i stadig og snæver kontakt med dets undersøgelser i marken, så et frugtbart samvirke mellem repræsentanter for de to lige betydningsfulde discipliner kunde sikres. Kan et sådant samarbejde i fremtiden etableres,

har vi mulighed for at skabe et dansk voldstedsværk, til hvilket intet sidestykke findes i udlandet, og de problemer, hvormed man overalt kæmper — de typologiske og de dateringsmæssige — vil kunne baseres på et materiale af enestående fyldighed og betydning.

Summary.

Archaeological inquiry was in the making and historical research still cherished the Romantic view of the Past when the study of our medieval fortified sites began. Works appearing during the first half of the 19th century show traces of this; antiquarian material was not worth much, descriptions normally being uncritically based on legend and documentary material. A number of valuable descriptions of remains of ancient castles had come into existence, however; they had been compiled mainly by the local vicars during the 18th century to be published in "Den Danske Atlas". These reports relied mainly on antiquarian material, as was also the case with "Nørre Jyllands Mærkværdigheder" (now in the archives of the National Museum), written by R. H. Kruse in the 1840's and containing numerous plans and primitive surveys. Together with the vicars' reports this work was the basis on which registration of our ancient monuments was carried out, until systematic district investigations were started in 1873, when the archaeological sites were briefly described and often inaccurately surveyed.

The Museum realized that this method was highly unsatisfactory, and about the turn of the century it was decided that a complete Description of Medieval Fortified Sites must be made; careful surveys and photographs were needed. These preliminary investigations ceased in 1909. Up to 1950 several isolated excavations were carried out, mainly of royal castles, but also of a few noblemen's castles and medieval manors. As a rule only the remains of the buildings were excavated, the type and character of the earthworks being neglected. The camps (e.g. Trelleborg) are an exception. This archaeological research was supported by historical inquiry only to a small extent.

When in 1950 the National Museum set to work again on the publishing of a complete Description of Medieval Fortified Sites a radical change was brought about. Archaeological and historical research was to carry the same weight in the monographs; greater

accuracy in dating could thus be achieved. This method has proved valuable in the first and second volumes, (*Sites in the county of Thisted* (1957), *Sites in the county of Hjørring* (1963)), and will be indispensable in the third volume (*Sites in the county of Frederiksborg*). Three instances of the importance of a combined archaeological-historical method will be given: *Grønholt Site* (parish of Grønholt, district of Lyngby-Grønholt). An amateurish and crude examination in 1851 was followed by a more expert inquiry 1935 to 1939. On the basis of two royal charters of 1194 and 1196 the site was considered a royal castle dating from the 12th century. An extensive examination in the 1950's, however, of the documentary material extant revealed that Grønholt was not a royal possession 1194 to 1196; that it had been granted to Esrom Monastery in one of the years 1158, 1159 or 1160; that the charters of the 1190's contained no proof of the existence of a castle; that at an unknown time Grønholt passed into the possession of some noble family; that at the end of the 14th century Grønholt belonged to the Lunge family. A site of this type can be most convincingly dated to the end of the 13th or the beginning of the 14th century. In addition, documentary information showed that the small manor situated on the now nameless site was called Tulstrupgaard. 2. *Kindholm Site* (parish of Kyndholm, district of Horns) consists of a regular, quadrilateral castle courtyard, surrounded by a moat, in direct connection with a farm yard to the north; it must be the site of a 15th or 16th century manor. This archaeological observation was at variance with the general view, based on a charter of 1364 issued by a squire "de Kyndby", according to which the site was dated. A historical inquiry, however, has established that there must have been two manors at Kyndby, both presumably insignificant. Not until a member of the Ravensberg family had obtained one of them by marriage, at about 1470, was it removed from the village community and the castle founded. 3. A third instance has wider perspectives; it is a question of realizing the existence of a type of fortification hitherto not acknowledged in this country. Excavations at *Søborg* unearthed a watch tower, dating from a period earlier than the oldest castle site (ab. 1140), which had been founded by bishop Eskil. The tower was dated to ab. 1120, its builder unknown. Documents established that the site where Eskil founded Søborg had belonged to the crown at an early stage, but had been exchanged with land near Ringsted, probably in 1135, when Erik Emune wished to found a monastic community in close connection with the burial church of Knud Lavard, his half-brother. At that time or later, the island tower

must have come into Eskil's personal possession, and he had the tower pulled down before erecting his own bishop's palace at Søborg. He lost Søborg as early as 1161, when the castle was conquered by King Valdemar. The demolished tower must consequently have been connected with a royal castle, built either by the King or his representative. It formed no part of the castle but, standing by itself, it primarily served as a watch tower at the only significant road leading to northeastern Zealand between the Sound and Roskilde Fjord. The *Bastrup tower* is of the same type. From this tower the road from Roskilde northwards was inspected, at a point where it crosses the low, marshy valley stretching from the Sound to Roskilde Fjord. The entrance to the Sound was watched from a big circular tower on the hill at *Helsingborg*. A similar stone tower was erected at *Sliensminne*, another outside the *Slesvig* harbour. These watch towers are similar to the so-called "speculae", built by the Romans along the "limes" at important passes, rivers, harbours etc. — a system which was later copied esp. in Germany. The stone watch towers in this country, the Søborg, Bastrup and Helsingborg towers, must — judging by their general construction — have been built within approximately the same period, ab. 1120. The Slesvig tower is mentioned by both Svend Aggesen and Saxo in connection with the imprisonment of Svend's grandfather in 1132; on the whole the account is reliable and it proves that the tower is older than the year stated; it must date from the 1120's, which is presumably also the case with the Sliensminne tower. Furthermore, Robert of Elgin, a contemporary of Knud Lavard, states that he built a citadel "propter pirates ad mare orientale", i.e. against the pillage of the Wends. As all these towers form one group as regards type, function and time, they must also have originated from the same circumstances; they all bear witness to the defence against the Wends in the first half of the 12th century.

The Old Danish word for "watch", "look-out" was *warth*, *worth*, corresponding to Middle Low German *warde*, Middle High German *warta* (cf. Wartburg). The word forms part of many Danish place names, each indicating that during times of unrest watch was kept either from a stone tower or a wooden tower or simply from a beacon, which could be lit when an enemy was approaching. The name *Vordingborg*, the town lying behind the island of *Oringe* and situated on the southern route to Zealand, is also of significance in this connection. In an original document from 1239 the name is spelt *Orthingiburch*, and in Valdemar's cadastre Oringe is spelt *Worthing*, *Worthing*, characterizing the island as

having a *worth*. Voldbjerg (parish of Vester Åby, district of Sallinge) in southern Funen is spelt *Wordburgh* in 1229. Varbjerg (parish of Brenderup, district of Vends) in northern Funen has the form *Wordburg* in Valdemar's cadastre; the same cadastre has the spellings *Warthero* and *Worthæro* for the island of Oro in the Isefjord; the plural of the prefix implies that more than one *worth* existed on the island. There were in fact two; one (*Børreklak*) at the western reach of the fjord and one (*Børrehoved*) at the eastern reach. At Børreklak the enceinte was demolished as late as 1870 to 1871. Along the coasts 13 or 14 *worth*-names are known, along important inland roads 2 or 3. There is much evidence that they all date from within a fairly short period, in which a certain danger was imminent on the coasts; the years of the Wend expeditions, i.e. the first half of the 12th century, are naturally, brought to mind. Who, the historian wonders, is likely to have set up such a watch system within this period? The Wend plunderings had begun already at the end of the 11th century, but Erik Egede had halted them; the stone towers cannot have been built in his time. It is fairly certain that they date from ab. 1120. Probably the times of King Niels can also be left out of consideration; during his reign the plunderings were intensified, and they were not stopped until in 1115 Knud Lavard became the dux of the country. Circumstances have connected his name mainly with the defence of the southern border as "dux Jutie". In later chronicles, however, he is also "dux Danorum", "dux in Dacia" or "dux Dacie" or even "dux totius Daciae" as he is named by the almost contemporary Helmold. This corresponds very well with the fact that according to Saxo he delegated his authority in the islands to his half-brother, Erik (Emune), and Saxo's flowery account of Knud's quarrel with King Niels at Ribe reveals him as the great defender of our coasts. From Lothar of Supplinsburg he may, already as a young man, have learnt about the German "Wartburge", and he may have transferred the system to his own country when the office of dux was bestowed upon him. Up to this time this method of fortification had not been in use; it was to a high degree dependent on circumstances, and therefore used only as long as the situation required it. The tower on Sprogø, a typical "specula", was presumably one of the last *worth* to be constructed.

The age of the Valdemars has been regarded as the earliest date for the construction of stone castles in this country; the watch towers are in fact not properly castles, but forerunners of castles, and belong among the early examples of the art of stone building. The recognition of this fact is the results of the combined

archaeological-historical method. Most likely, many a *worth* was built of wood, others being only beacons in times of war; but they must also be included in the picture for the conditions in the country in the first half of the 12th century, as it is illustrated by the stone towers, all of which were presumably built within the years 1115 to 1132, according to both archaeological and historical evidence. It may be added that one generation later the Swedes took up the same system of warning and fortification.

Though the study of our medieval sites is both tempting and exciting it is also new, and often leaves the student with a feeling of hesitation and uncertainty. The main question is the dating of the sites, and dating is of paramount importance in attempting any typological registration. Where archaeological deductions fail a historical solution is often possible; the application of both methods is of vital importance. The National Museum planned its Description of Medieval Fortified Sites as a series of independent monographs, grouped according to districts, each volume containing a survey of the types, variants, dating, history, etc., of the sites within the district in question. It is essentially different from the East German "Handbuch vor- und frühgeschichtlicher Wall- und Wehranlagen", which was begun in 1958 and in which the chief purpose is to list the individual sites and give comprehensive surveys in each volume. The Danish material, which is far less abundant, makes the chosen form more reasonable and profitable. The completion of the work depends on a close collaboration between archaeology and history. The museum has all the possibilities of dealing ideally with the archaeological problems; whether it will also be able to tackle the historical problems is a question of how much time the staff will have to spare. The historical research needed demands no less time than the archaeological. The best solution might be a close contact between the museum and a free-lance historian. Keen insight in both fields is essential, and if this can be obtained a work on medieval sites, unparalleled abroad, may be completed without great delay.